

НАШ ЈЕЗИК

Књига XLVII

Св. 1–2 (2016)

САДРЖАЈ

Чланци

Правопис

- Која напомена о Белићевом правопису, и о Белићу лично (Поводом чланка Милована Витезовића, *Срби никада нису говорили сујски, нејо судски*, Политика, понедељак 25. јануар 2016, стр. 13) (РАДОЈЕ Д. СИМИЋ) 1–9

Грамматика

- Могућност трансформације именичких синтагми с генитивом материје у синтагме с конгруентним придевским атрибутом (АЛЕКСАНДРА М. МАРКОВИЋ) 11–24
- Форицност присвојних заменица у антецеденту адјективне релативне клаузе (ТАЊА З. РУСИМОВИЋ) 25–43

Лексикографија

- Концепција и структура општих једнојезичних школских речника српског као матерњег језика (ЂОРЂЕ Р. ОТАШЕВИЋ) 45–57
- Новаковићева *Посланица* о његовању језика српског – њен карактер и значај за развој српске лексикографске мисли (НЕЂО Г. ЈОШИЋ) 59–71

Стилистика и прагматика

- Претпоставка комуникативне компетенције у (писаном) омеђеном дискурсу (СЛАВКО Ж. СТАНОЈЧИЋ) 73–84
- О појму политичког дискурса и жанровима у њему (СВЕТЛАНА М. СЛИЈЕПЧЕВИЋ) 85–97

Сећања

- Митар Пешикан, О српском правопису и језичкој култури (МИЛИЦА РА-
ДОВИЋ-ТЕШИЋ)99–111

Прикази

- Слободан Павловић, *Узроци и механизми синтаксичких промена у српском
језику* (ТАМАРА Н. ЛУТОВАЦ)113–117
- Сања Ж. Ђуровић, *Укришћање глаголских врста у конјугацији глагола у савре-
меном српском језику* (АНЕТА А. СПАСОЈЕВИЋ)118–122

In memoriam

- Богдан Терзић (СРЕТО З. ТАНАСИЋ)123–125

УДК 811.163.41'367.621.2

ТАЊА З. РУСИМОВИЋ*
(Гимназија „Бора Станковић“, Врање)

Оригинални научни рад
Примљен 4. априла 2016. г.
Прихваћен 24. маја 2016. г.

ФОРИЧНОСТ ПРИСВОЈНИХ ЗАМЕНИЦА У АНТЕЦЕДЕНТУ АДЈЕКТИВНЕ РЕЛАТИВНЕ КЛАУЗЕ

У раду анализирамо утицај присвојне заменице у антецеденту на одређење адјективне клаузе као нерестриктивне. Показаћемо да присвојна заменица, када анафорички упућује, утиче на нерестриктивност адјективне клаузе, али не увек, јер у случајевима уникатности именичког појма у антецеденту, адјективна клауза је нерестриктивна и без присвојног детерминатора у антецеденту. Такође, анализа ће показати да су веома учестали примери у којима посесивна семантика детерминатора није довољна у одређивању референта именичког појма, те је неопходна додатна детерминација или квалификација у оквиру антецедента да би адјективна клауза била нерестриктивна. У супротном, садржај адјективне клаузе одређује референт именичког појма у антецеденту и тада говоримо о рестриктивној адјективној клаузи, али не и о катафоричком упућивању присвојне заменице.

Кључне речи: присвојне заменице, анафора, катафора, рестриктивност, нерестриктивност, адјективна релативна клауза.

УВОД

Релативне реченице једна су од најчешће истраживаних синтаксичких, семантичких или синтаксичко-семантичких тема у различитим језицима света. Због тога и не треба да чуди чињеница да је како теоријска тако и аналитичка литература о различитим питањима

* tanjarusimovic@yahoo.co.uk

релативних реченица у различитим језицима света врло богата. Та је литература сагласна у погледу нужних услова остварења релативне реченице, а то су: 1) да реченица мора бити зависна, 2) да мора имати релативизатор као везивни елемент, 3) да у њој мора бити сачувана за антецедент синтаксичко-семантичка и прагматичка функција. Само је први услов универзалан, јер је у свим језицима света релативна клауза зависна, док су преостала два варијабилна, јер њихове карактеристике зависе од сваког појединачног језика. У србистици и/или сербокроатистици – изузимајући граматике и студију С. Кордић *Релативна реченица* (1995) – написано је неколицина радова у којима се с различитих теоријских полазишта и на различитом корпусу (како по припадности поједином функционалном стилу, тако и по обиму) разматрају нека од питања релативне реченице (по правилу она о фреквенцији одређеног формалног типа у одређеном корпусу, или по синонимној употреби појединих релативизатора). Литература о релативним реченицама, посебно онима са форичким супстантивним антецедентом, што и јесте основни предмет овог рада, оставља низ недоумица, упућује на многа лутања и непотпуности.

У раду анализирамо писану реализацију дискурса, односно, анализирамо форичност присвојних заменица као детерминатора у антецеденту који предодређује рестриктивност/нерестриктивност релативне клаузе. Синонимни термин је деикса¹ и овај термин користи се, дакле, за речи које илуструју форичке односе, односно, које упућују напред или назад у дискурсу, тј. анафорички или катафорички. Зато се понекад назива дискурсна деикса².

¹ У лингвистичкој теорији термин *деикса* обухвата оне језичке особине које се односе непосредно на личне, временске или месне карактеристике ситуације у чијим оквирима се догађа неки исказ, па је стога њихово значење у складу са том ситуацијом (нпр. сада, тада, онда; овде, тамо, онде; ја, ти; ово, то, оно – јесу деиктичке или егзофоричне речи). *Еизофора* (спољна деикса) је „термин неких лингвиста за процес или резултат непосредног упућивања неке језичке јединице на ванјезичку ситуацију која прати исказ (Кристал 1988: 59). *Ендофора* (унутрашња деикса) означава упућивање на појмове поменуте у дискурсу, то је „термин којим се служе неки лингвисти да означе односе кохезије који помажу да се одреди структура неког текста“ (Кристал 1988: 63).

² Белић говори само о анафорској употреби заменица истичући да оне упућују „на предмет који се подразумева, о којем је говорено и сл.“ Управо зато што су анафорски употребљене, демонстративне заменице су самосталне. Оне добијају своју самосталност, према схватањима аутора, „од упућивања на нешто што се у даном тренутку мисли и што је само по себи самостално (каква именица, самостална синтагма или реченица)“ (Белић

РЕСТРИКТИВНОСТ И НЕРЕСТРИКТИВНОСТ РЕЛАТИВНИХ КЛАУЗА

Када говоримо о семантичкој разлици која постоји између релативних реченица, говоримо у ствари о разлици у односима између антецедента и релативне клаузе, тј. о дихотомији рестриктивност/нерестриктивност³. Сербокроатистичке граматике указују, мање или више, на разлику између рестриктивних и нерестриктивних релативних клауза. Тако Стевановић, користећи термине атрибутски/апозитивни карактер релативних клауза, истиче да „прве од њих, као и атрибути, одређују раније неодређене, а друге, као апозитије, већ одређене појмове“ (Стевановић 1974: 851). Став аутора Симић–Јовановић је радикалан јер они истичу да „односна реченица и кад је одредба именице – а то није увек – не може се сматрати атрибутом ни онда када заузима позицију атрибута. То би се могло признати једино самом релативизатору.“ Дакле „релативизатор има и улогу проминализатора и у тој улози својом анафорском асоцијативношћу обавља идентификацију агенса“ (Симић–Јовановић 2002: 1030).

У раду се ослањамо на истраживања Љиљане Михаиловић (1973: 159–176), која, бавећи се проблемима генерисања релативних реченица, напомиње да у анализи треба узимати у обзир и надређену клаузу у целини. Дакле, ако у оквиру зависносложене реченице имамо рестриктивну релативну клаузу, она ће ограничавати скуп референтна изражених у антецеденту на које се предикат надређене клаузе односи, тј. „рестриктивне релативне клаузе имају као антецедент именичку групу која се односи на неки подскуп, а релативна клауза је неопходна да би се тај подскуп ограничио“ (Михаиловић 1973:

1998: 251–252). Клајн истиче да је првобитна и основна употреба заменица егзофоричка, тј. упућивање се односи директно на ентитет, који, ако је физички присутан, представља *остензивну деиксу* (Клајн 1985: 85).

³ У литератури се користи неколико различитих термина за означавање ових двају типова атрибута, па тиме и релативних клауза: термине атрибутни/апозитивни користе нпр. Дмитриев (1961–62: 360–364), Стевановић (1974: 851–853), Станојчић–Поповић (2004: 312); термине одредбени/допунски користе нпр. Дмитриев (1961–62: 364), Грицкат (1975: 220); термине одредбени/објаснидбени користи нпр. Катичић (1991: 377–380); термине рестриктивни/апозитивни користи нпр. Михаиловић (1973: 65–66); термине рестриктивни и нерестриктивни користе нпр. Витезић (1973: 167), Прањковић (1986: 15; 1993: 96), Ковачевић (1988: 82), Мразовић–Вукадиновић (1990: 554–556), Жуљевић (1992: 53–56), Кордић (1995: 25–26), Симић–Јовановић (2002: 1251–1253).

165). Када бисмо поништили релативну клаузу, добили бисмо семантички непотпуну или неграматичну реченицу. Значи, предикат надређене клаузе значењски одговара једино ако супстантив у антецеденту упућује на подскуп ограничен и одређен релативном клаузом. Тако је релативна клауза неиспустива и стога и рестриктивна, а логички однос у дубинској структури сложене реченице је *импликација*: ако именица има предикат *x*, онда има и предикат *y*.

Када је у питању нерестриктивна релативна клауза у оквиру сложене, релативна клауза не ограничава скуп референата изражених у антецеденту на које се предикат надређене клаузе односи, односно „апозитивне релативне клаузе прате именичке групе које се односе на целе скупове (скуп може бити и једночлан)“ (Михаиловић 1973: 164). Ако бисмо испустили овакву релативну клаузу, надређена клауза не би била непотпуна ни структурно, ни семантички. Баш зато што је релативна клауза испустива, она је нерестриктивна, а логички однос у дубинској структури сложене реченице је *конјункција*: именица има предикат *x* и има предикат *y*. Она нема синтаксички однос према свом антецеденту, те на семантичком плану има улогу самосталне предикације, тј. може се рећи како надређена клауза са својом нерестриктивном одредбом формира два израза (Ковачевић 1988: 47).

Пошто је у вези са дихотомијом рестриктивност/нерестриктивност реч о семантичким разликама, јасно је да се оне само у ограниченој мери могу идентификовати на нивоу синтаксе. Реченица добија свој пуни смисао у дискурсу/тексту⁴ као надреченичном јединству. Повезана је с другим реченицама и с њима представља структурно-семантичко, ритмичко и стилистичко јединство. Текст се најопштије дефинише „као веза најмање двију синтаксички самосталних а смисаоно повезаних реченица“ (Ковачевић 2007: 51). Под дискурсом

⁴ Многобројни теоретичари бавили су се дефинисањем појмова *дискурс* и *текст*. Поједини истичу уску повезаност и комплементарни однос дискурса и текста, док други два термина користе алтернативно (Савић 1993: 29). Симић и Јовановић истичу да их поједини лингвисти користе паралелно, други праве јасну дистинкцију у употреби ова два термина, а неки их стављају у каузални однос, а постоје и они који их искључиво везују за писани, односно усмени медиј, у вези с тим аутори закључују да је извесно да је појам дискурса неодојив од појма текст (Симић–Јовановић 2009: 6–7). Узимајући у обзир постојеће аргументе за заузимање различитих ставова према употреби термина *дискурс* и *текст*, у раду се опредељујемо за термин *дискурс* јер, како истиче Кристал „и дискурс и текст могу се користити у много ширем смислу и подразумевати *све* језичке јединице с одредљивом комуникативном функцијом, било говорном или писаном“ (Кристал 1987: 116).

подразумевамо усмени или писани језик у контексту, али оно што је неодвојиво од дискурса као теоријског појма јесте његова друштвена условљеност, а то је сагледавање језика као „динамичког, социјалног, интерактивног феномена – како између говорника и слушаоца, тако и између писца и читаоца“ (Кристал 1987: 116). Нашем одређењу термина дискурс доприноси становиште да текст представља производ, тј. да је искључиво организован као семантичка јединица која чини целину, а да дискурс представља динамичку структуру (Халидеј–Хасан 1976). Другим речима, „дискурс је текст који је могуће успешно интерпретирати уз упућивање на ванјезички контекст“ (Русимовић 2014: 50).

С тим у вези, за разумевање везе ове зависне клаузе са антецедентом, а у светлу лингвистичке категорије *одређеносӣ/неодређеносӣ* и когнитивне категорије *познајосӣ/непознајосӣ*, у нашој анализи присутан је и појам *кохезије*⁵, као и појам *референцијалносӣ/нереференцијалносӣ*⁶. Под *референцијалном ујо̄ӣребом* подразумевамо ситуације када је ентитет контекстуално *одређен*⁷, било да је претходно поменут, било да је учесницима у комуникацији познат на основу њиховог знања о ванјезичкој стварности, или пак може бити нов у дискурсу, те самим тим *неодређен* и непознат говорнику и/или саговорнику. Ако „референцијалност омогућује актуелизовање пропозиционог садржаја реченице, односно појединих њених делова, путем којег се реченица претвара у исказ и преводи из језика у говор“ (Пипер 2005: 915), *нереференцијалносӣ* ће онда представљати одсу-

⁵ У процесу настајања одређеног дискурса поред тенденције да се оствари кохерентност и целовитост дискурса, постоји и тенденција да се поједини делови дискурса развију изразитије и аутономије. Однос између ових тенденција може се представити као однос својеврсне центрипеталне и центрифугалне силе, тј. као расподела кохезионе и дисперзивне енергије у дискурсу (в. Пипер 2001: 197). Тај однос је различит у различитим дискурсима, а за нашу анализу је релевантно остваривање кохерентности дискурса, које је и преовлађујуће и у функцији очувања кохезије дискурса.

⁶ Референцијалност је својство језичког знака да индивидуализира неки ентитет, који је узет појединачно или као мноштво истоврсних ентитета из класе којој он припада, тј. могућност за локализацију ентитета у односу на време, место и учеснике говорне ситуације.

⁷ Када је о одређености реч, треба поменути да сербокроатистичка традиционална литература *одређеносӣ* поима као *познајосӣ*, поменуто у претходном тексту (Миклошић 1883; Белић 1999; Стевановић 1950; Маретић 1963; Фекете 1969–1973; Пипер 2005). Дакле, лингвистичка категорија *одређеносӣ* третира се као еквивалентна когнитивној категорији *познајосӣ*.

ство референцијалне употребе језичког знака (на пример у случају неспецифичне интерпретације у значењу *било који, било ко, ма који, ма ко, икоји, ико, који ѿод, какав ѿод, колико ѿод, ко ѿод*). Зато и смо трамо да када имамо неререференцијалну употребу именског израза говоримо у ствари о *деноѿаѿу*⁸.

3. ДЕТЕРМИНАТОР У АНТЕЦЕДЕНТУ АДЈЕКТИВНИХ КЛАУЗА

Када је у питању форичност лексичкосемантичког антецедента, детерминатори су најчешћи. У сербокроатистици детерминаторе у антецеденту помиње, на нивоу констатације, Михаило Стевановић и то показне заменице и заменицу *неки* као „корелативе⁹ уз управне речи“ (Стевановић 1991: 852). Детерминаторе у антецеденту највише је проучавала Сњежана Кордић (1995: 72–108) која у детерминаторе убраја *ѿоказне*¹⁰, *ѿрисвојне, неодређене, ѿѿиѿиѿе* и *одричне* заменице као и реч *један*. Ови детерминатори се међусобно разликују по количини одређености коју својим сталним садржајем додају референцији именичког појма. То значи да поједини детерминатори функционишу као један од формалних знакова чије појављивање је повезано са рестриктивношћу или нерестриктивношћу адјективне клаузе.

Заменичком систему српскога језика приступамо са становишта Јованке Радић (2009: 213–220), која спроводи класификацију заменица на основу два нова критеријума, тако заменице сврстава у групе према комуникативној функцији и у групе и подгрупе према референцијално-семантичком критеријуму. Под комуникативним (прагматичким) функцијама заменица подразумевамо њихове сопствене комуникативне вредности, тј. самом заменицом се обележава однос према неком од чинилаца говорне ситуације. Када је у питању референцијално-семантички критеријум профилишу се два референ-

⁸ Симић и Јовановић у својој граматици *Срѿска синѿакса* (2002) користе термин *деноѿаѿи* и за реално означене ентитете једним употребљеним језичким изразом, док Станојевић (2010) синонимно користи термине *деноѿаѿи* и *референѿи*.

⁹ Термин *корелатив* Стевановић (1991: 852) употребљава у значењу које ми приписујемо *детерминаѿору*.

¹⁰ Белић је (1956, 1998: 251–252) истицао да је битна особина по којој се већина заменичких речи разликује од других врста речи њихова упућивачка (деиктичка) природа. О заменицама као упућивачким речима Стевановић напомиње да „заменице упућују или на оно што се означава именицом, или на оно што се означава придевом“ (1991: 170). Мразовић–Вукадиновић наводе да је функција заменица „заменеживање именичких фраза и упућивање на њих“ (1990: 308).

цијална типа¹¹ (*йосредна и нейосредна референција*) и четири (семантичко-)категоријална принципа устројства заменичких јединица (*квантићийейи, квалићийейи, йосесивности и целовийиоси*).

Да ли детерминатори доприносе рестриктивности или нерестриктивности адјективне клаузе, у анализи ће бити проверавано тако што ће се изоставити детерминатор у антецеденту и пратити да ли неприсуство детерминатора мења статус адјективне клаузе. Иако су међу детерминаторима у антецеденту најчешће показне заменице, присвојне заменице, такође, имају своју фреквенцију.

3.1. ПРИСВОЈНЕ ЗАМЕНИЦЕ КАО ДЕТЕРМИНАТОРИ У АНТЕЦЕДЕНТУ

Присвојне заменице (*мој, твој, њен, његов, наш, ваш, њихов, свој*¹²,...) према комуникативној функцији изражавају *йоказивање йрийдности*, док према референцијално-семантичком критеријуму имају посредну референцију и садрже лексичким средствима изражен категоријални принцип посесивности. Оне замењују придеве, али и показују лице као и личне заменице. Како у синтагми најчешће имају улогу одредбе, већина лингвиста их сматра придевским.

У релевантној лингвистичкој литератури (Кузман-Милер 1994: 92) наилази се на став да присвојни детерминатори могу означавати одређеност референата као одређени члан у немачком језику. Истиче се да „присвојне заменице доприносе одређености референта, а тиме и нерестриктивности релативне реченице“ (Кордић 1995: 97). То би значило да присвојни детерминатори само анафорички упућују.

Ми такође сматрамо да присвојни детерминатори најчешће анафорички упућују и да су као такви учестали у корпусу¹³. Када је у питању анафоричко упућивање присвојних детерминатора, адјектив-

¹¹ Референцијални угао посматрања одвојен је од (семантичко-) категоријалног због њихове неједнаке зависности од комуникативних функција. Врста комуникативне функције утиче на референцију (ко? неко: он/тај...) док је комплекс (семантичко-)категоријалних података неосетљив на комуникативну функцију заменица (Радић 2009: 216).

¹² Заменица *свој* нема своју комуникативну вредност, њоме се не показује, нити пита, нити уопштава, нити одриче (...) њена функција је само синтаксичка, не прагматичка (Радић 2009: 216).

¹³ Катафоричко упућивање присвојних заменица је ретко и везано је за дијаложке форме, и то када ауторски текст следи након реплике говорника (нпр. *Мој пријатељ, КОЈИ је јуче стигао*, хоће нешто да вам каже – рече *Никола*).

на клауза најчешће је уведена релативизатором *који*, а врло ретко релативизаторима *што*,¹⁴ и *чији*.

Присвојна заменица *мој*¹⁴ указује да нешто припада првом лицу једнине, тј. говорнику, док заменица *твој* указује на припадност нечега другом лицу једнине, тј. саговорнику. За саговорнике у усменој реализацији дискурса заменице *мој* и *твој* имају улогу егзофоре. Међутим, када је у питању дијалог у писаној реализацији дискурса или приповедање (ЈА-форма и ТИ-форма), тада ове заменице имају улогу ендофоре (анафоре или катафоре). Заменицу *мој* није могуће заменити именицом или присвојним придевом изведеним од кореференцијалне именице, али заменица *мој* може бити супстантивизирана. Најпре наводимо примере који илуструју стање у литератури, тј. анафоричко упућивање присвојних детерминатора *мој* и *твој*:

(1)¹⁵ „Дакар није Африка!“ понавља **мој пријатељ**, *КОЈИ* ми тако забрањује да се одушевљавам овим урођеницима што су ту као представници скоро свих племена екваторске и западне Африке (Р. Петровић, 4). Она изненађује **моја сапутника** *КОЈИ* никада није видео кошуту по толикој топлоти (Р. Петровић, 35). Не спавати више по кабанама, колибама и мочварима, већ у кући која представља мир и културу; у **мојој кући**, са *ЧИЈЕ* таванице не падају страшне стогоге и скорпије (Р. Петровић, 53). Надао си се да ће ово сад купљено бити таман **твојој снази и расту**, *КОЈИ* ти је Бог одредио (Д. Ћосић, 173).

Анафоричко упућивање присвојних заменица *мој* и *твој* најчешће је трансфрастичко.

На припадност нечега првом и другом лицу множине указују заменице *наш* и *ваш*, које такође имају првенствено егзофоричку референцију (референција ових заменица ишчитава се захваљујући по-

¹⁴ „Заменица *мој* – као и остале присвојне заменице, а у широј перспективи и као присвојни придеви – означава однос два појма, где се први, управни појам одређује односом према другом, детерминативном. У односу на први појам заменица *мој* практично се не разликује од присвојних придева, али (...) ова заменица замењује име појма од кога се изводи посев, свдећи податак о том појму на указивање да је он говорно лице. Ово остаје стална компонента значења ове заменице у свим примерима употребе, док по односу према управном појму долази до знатне диференцијације“ (Радовић-Тешкић 1978: 105).

¹⁵ У ексцерпираним примерима болдиран је антецедент адјективној клаузи, курзивом је додатно истакнут детерминатор у антецеденту, а адјективна клауза је подвучена. Такође, уколико је анафоричко упућивање детерминатора интрафрастичко, курзивом је истакнут његов антецедент.

знавању ванјезичке стварности). Специфичност ових заменица је у томе да у научном стилу заменицом *наш* аутор указује на самог себе, док је учестала употреба заменице *ваш* са референцијом која је отворена (обраћање је упућено свим читаоцима – нпр. у огласима). Уместо заменице *наш* (као и уместо заменице *мој*) није могуће употребити одговарајући облик кореференцијалне именице. И заменице *наш* и *ваш* у писаној реализацији дискурса најчешће анафорички упућују.

(2) Више но *наше Косово*, КОЈЕ је народно, Куликоро је прначко Јеванђеље и велики споменик фетишерства (Р. Петровић, 110). Не узимам ниједног од наших слугу, КОЈИ су до малочас прали рубље и КОЈИ сад треба да се забаве негде у селу (Р. Петровић, 81). Музички ансамбли РТС-а заслужују да буду под посебном бригом државе, како би се нашао начин за поправљање садашњег веома тешког положаја наших музичара, КОЈИ су плаћени далеко испод сваког просека и стандарда (Блиц, 4302, 21). Треба видети са коликим вас очајањем пита *ваш сапутник*, КОЈИ је случајно био заспао у колима: да ли је у сну можда клонуо тако главом да су му зраци падали на пољак (Р. Петровић, 22).

У првом примеру реч је о јединственом референту у антецеденту (*Косово*), у другом примеру антецедент представља скуп ентитета (*наше слује*), али се садржај адјективне клаузе односи на цео скуп. У трећем примеру антецедент *наших музичара* асоцијативном анафором до именског израза (*музички ансамбал РТС-а*) већ је одређен као подскуп ентитета на који се адјективна клауза односи.

Присвојне заменице трећег лица *његов*, *њен*..., као и облик множине *њихов*..., за разлику од присвојних заменица првог и другог лица, по правилу упућују на реч у писаном дискурсу и то најчешће као анафоре. Углавном се могу заменити присвојним генитивом кореференцијалне именице или присвојним придевом од ње изведеним. Неки од примера су:

(3) *Брод* скаче по таласима: његова елиса, КОЈА је врло често изнад воде, тутњи кроз празнину, и нас неколико који не патимо од морске болести остајемо у оном малом фимоару на крову (Р. Петровић, 128). Мирис њене коже на амбру, на уља и на траве, радује; али највише радује чудна дивља боја њенога гласа, у КОМЕ има узбуђених нота девојачких, пиштавих детињских и промуклих кликтања ратничких (Р. Петровић, 23). *Његова* »славјанска школа«, КОЈА је имала да спрема свештенике и учитеље, била је прва стручна школа међу православним Србима и задовољавала је једну велику народну

потребу (Ј. Скерлић, 94). То је била **њихова касаба**, у КОЈУ је сада требало сићи и наставити живот (И. Андрић, 88). У ноћи **њихов сплав на пирогама**, КОЈИ терају хватајући се рукама за уже пребачено с обале на обалу изнад реке, изгледа да плови по самом Стиксу (Р. Петровић, 39). **Њини суседи Лоби**, КОЈИ су голи такође, КОЈИ такође нису људождери, дивљи су до крајности и њихов крај још није покорен (Р. Петровић, 119). Тек половином XIX века, када се научни рад средно у Матици српској и Друштву српске словесности, историчари и филолози упознају Србе са њиховом старом књижевношћу, КОЈА је од XVII века била само један мртав споменик прошлости (Ј. Скерлић, 6).

У примерима (3), када је у питању анафоричко упућивање до именичког израза који представља ентитет са својствима [+живо] и [+људско], анафора може бити интрафрастичка, али је чешће трансфрастичка. Уколико је у питању анафоричко упућивање до именичког израза који представља ентитет са својствима [-живо] и [-људско], анафора је интрафрастичка (први пример).

Повратна заменица *свој*, како наводе ауторке Мразовић–Вукадиновић (1990: 648) појављује се углавном у упућивачкој улози и то у оквиру једног исказа (под исказом подразумевају основну јединицу комуникације), а то значи интрафрастички. Заменица *свој* анафорички упућује на субјекат реченице у којој се налази. Њу није могуће заменити присвојним генитивом кореференцијалне именице, а замена придевом изведеним од кореференцијалне именице пореметила би референцију „референција односног придјева била би шира од референције именице. Једино употреба замјенице чува идентичност референције“ (Кордић 1996: 73).

(4) Окреће се **своме грнетару**, КОЈИ га у корак прати, и грца муца (Б. Станковић, 100). Тада *нейознајти* ободе **свога коња**, КОЈИ скочи у висину за три копља и брзо стигне Секулу (Ј. Цвијић, 41). И док су *произвођачи циљарџија* забринути за **свој профит**, КОЈИ је несумњиво велики, синдикати су забринути за радна места (Нин, 3031, 29.01.2009, 27). *Арсеније IV* по њој изрезао је **свој грб**, КОЈИ је остао грб Карловачке митрополије (Ј. Скерлић, 39). (...) и у тој одбрани православља *он* се служи полемичним и догматичним списима руске теологије, сматрајући их као општу својину православља, не наводећи **своје позајмице**, КОЈЕ су биле врло велике (Ј. Скерлић, 45). И одмах ме је зато, за тренутак, *Африка* унела у себе и показала ми **своје било**, кроз КОЈЕ бије крв врућа и тамна; своје срце, ЧИЈИ облик није као нашега срца, већ је мрачно и тешко, теже од њене земље и болније и непријатељскије од њеног неба (Р. Петровић, 50). *Они* не преки-

дају **своју тужну, ритмичну песму ЧИЈИ се мотиви непрестано понављају** (Р. Петровић, 27). Спавала је на својим огледалима и чешљевима и звиждала по сновима **свог малог сина ШТО лежи до ње**, тако да дете није могло спавати (М. Павић, 69).

У примерима (4) анафора је доследно интрафрастичка, било да се субјекат подразумева (први и последњи пример) било да је експлициран (*нејознаџи, љроизвођачи цијарейџа, Арсеније IV, он, Африка, они*).

Наведени примери (3 и 4) тумаче се као нерестриктивни кад имају присвојну заменицу у антецеденту која анафорички упућује на референт који је већ одређен, тј. познат и експлициран у делу дискурса који претходи антецеденту. Када изоставимо присвојну заменицу у антецеденту, имамо две могуће ситуације:

Надао си се да ће ово сад купљено бити таман **твојој снази и расту**, КОЈИ ти је Бог одредио (Д. Ћосић, 173).

[← *Надао си се да ће ово сад купљено бити таман **снази и расту**, КОЈИ ти је Бог одредио.]

[← Надао си се да ће ово сад купљено бити таман **снази и расту** КОЈИ ти је Бог одредио.]

Дакле, адјективну клаузу можемо третирати и даље као нерестриктивну (прва реконструкција примера) или ипак као рестриктивну (друга реконструкција примера). Анализа показује да је без детерминатора надређена клауза несамостална, тј. да ове клаузе не могу да се реорганизују у две просте реченице. Значи, прихватљив је пример који илуструје друга реконструкција. Такође, адјективну клаузу можемо тумачити као рестриктивну и у осталим примерима јер је антецедент без детерминатора неодређен, тј. општи појам који именује класу (*расџи, љрнеџар, коњ, љрофџиџ*). Следи да присутност присвојне заменице у антецеденту доприноси нерестриктивности адјективне клаузе, што се у потпуности слаже са стањем у литератури.

Следећи примери (5) такође показују да су адјективне реченице са присвојним детерминатором у антецеденту нерестриктивне:

(5) Та се борба јавља најпре у сукобу измеђ' мене и **моја оца**, КОЈИ се необично поносио тиме што му син иде у школу (...) (Б. Нушић, 35). Па и тај Земун, који је желео да све сазна, и **њен муж**, КОЈИ се можда неће ни вратити (М. Црњански, 62). Срби су прешли у Угарску под водством **своја патријарха**, КОЈИ им је био као нека врста и

световног поглавара (...) (Ј. Скерлић, 17). Немирна духа, не могући дуго да остане на једном месту пође у Русију да види *своје родитеље*, КОЈИ су тамо пребегли 1813 (Ј. Скерлић, 119).

Изоставићемо присвојну заменицу у првом примеру:

[←Та се борба јавља најпре у сукобу измеђ' мене и **оца**, КОЈИ се необично поносио тиме што му син иде у школу, (...)]

[←*Та се борба јавља најпре у сукобу измеђ' мене и **оца** КОЈИ се необично поносио тиме што му син иде у школу, (...)]

Реконструкција примера показује да је прихватљив први пример, где адјективна клауза остаје нерестриктивна. Дакле, антецедент је одређен и без присвојне заменице јер су именице у антецеденту (*муж, отац, патријарх, родитељи*), у контексту у којем су употребљене, одређене због уникатности своје семантике. То значи да присвојни детерминатор својим анафоричким упућивањем само истиче већ одређени референт именичког појма. Такође, сложену реченицу је могуће реорганизовати у две просте, а да се информација не промени:

[Та се борба јавља најпре у сукобу измеђ' мене и **оца**, а он се необично поносио тиме што му син иде у школу, (...)]

На овом нивоу анализе можемо закључити да се наведене адјективне клаузе тумаче првенствено као нерестриктивне кад имају присвојну заменицу у антецеденту јер је она употребљена анафорички, али и да оне остају нерестриктивне и уколико се та заменица изостави. Дакле, не доприносе одређености, јер су референти у антецеденту својом јединственошћу већ одређени, али истичу ту одређеност, тј. нерестриктивност адјективне клаузе.

Присвојни детерминатори могу се комбиновати са показним и општим детерминаторима у антецеденту, с тим што иницијалну позицију увек имају показни или општи детерминатори. Пошто смо разматрали како показни детерминатори у антецеденту доприносе нерестриктивности адјективне клаузе (в. Русимовић 2014: 74–82), за нашу анализу је значајно да обратимо пажњу на следеће примере:

(6) И доцније, што пиће буде јаче, њихни мужеви пијанији, загрејанији и оне ће све распаљеније све страсније бивати, као да се *са њим својим мужевима*, С КОЈИМА су већ толику децу изродиле, тек тада први пут у животу виде, као да се први пут тада заволе и заљубе једно у друго (Б. Станковић, 91). Говори *оним његовим најодлучни-*

јим гласом, КОЈИ је све спуштенији што је бешњи и претежији (Р. Петровић, 74). Зато су Комое, Волта, Зазандра и Нигер текли провидни, као обасјана густа киша кроз азур; **са свим својим рибама, кајмањима, пирогама, ЧИЈИ се покрет видео као у стаклу** (Р. Петровић, 113).

На нерестриktivност адјективне клаузе утиче одређеност антецедента, док на одређеност референта именичког појма у антецеденту утичу оба детерминатора која анафорички упућују. Тако комбиновање детерминатора утиче на стилогеност дискурса, тј. истиче се референт именичког појма, који се одређује присвојним детерминатором и спецификује показним или општим детерминатором.

Досадашња анализа показала је да присвојни детерминатори у антецеденту својом сталном семантиком доприносе одређености референта у антецеденту тако што анафорички упућују. Следећи примери (7) показују да стање у литератури представља поједностављено виђење утицаја присвојних детерминатора у антецеденту на нерестриktivност адјективне клаузе:

(7) А знам, опет, кад је умро **мој чича с КОЈИМ је бабо ортачки радио и КОГА је јако волео** (Л. Лазаревић, 25). У неком полусаном, галичљивом и слатком расположењу слушао сам после вечере њене тихе приче (...) **о мом стрицу КОЈИ се разболео и умро чим је на стару кућу назидео горњи кат, и још о многоме којечему** (Л. Лазаревић, 8). А не, то је **њен син КОЈИ има тамо ловиште** (Р. Петковић, 5).

У свим овим примерима и без изостављања присвојног детерминатора, можемо адјективне клаузе третирати и као нерестриktivне, и као рестриktivне. Именица у антецеденту третира се као одређена уколико означава класу или као неодређена уколико означава подскуп класе, што наравно условљава ситуациони контекст.

(а) А знам, опет, кад је умро **мој чича с КОЈИМ је бабо ортачки радио и КОГА је јако волео**.

(б) А знам, опет, кад је умро **мој чича, с КОЈИМ је бабо ортачки радио и КОГА је јако волео**.

Пример (а) показује да је могућа рестриktivна адјективна клауза и са присвојним детерминатором у антецеденту уколико именички појам у антецеденту означава више референата у ванјезичкој стварности. Тако се присвојним детерминатором не одређује референт у

антецеденту у потпуности већ томе доприноси и адјективна клауза, која представља одредбу која доноси критеријум за одабирање референата. Уколико би антецедент означавао јединственост (уникатност) референта (б), онда би било могуће адјективну клаузу третирати као нерестриктивну.

(8) *Мој најстарији брат, КОЈИ је већ био у старијим разредима*, изгледа да се провукао и није у животу имао посла са том именицом; мој млађи брат ми рече да је од именице пас пети падеж: куче (Б. Нушић, 51).

Адјективна клауза у примерима јесте нерестриктивна, али на одређеност референта именичког појма у антецеденту само делимично утиче присвојни детерминатор, док га потпуно одређује суперлатив придева.

[← **Мој брат, КОЈИ је већ био у старијим разредима*, изгледа да се провукао и није у животу имао посла са том именицом; мој млађи брат ми рече да је од именице пас пети падеж: куче.]

[← *Мој брат КОЈИ је већ био у старијим разредима*, изгледа да се провукао и није у животу имао посла са том именицом; мој млађи брат ми рече да је од именице пас пети падеж: куче.]

Реконструкције примера показују да је могуће адјективну клаузу третирати и као нерестриктивну и као рестриктивну без контекста, али у контексту у коме је јасно да постоји више референата на које се именица односи, једино је могућа друга реконструкција примера, која илуструје рестриктивну употребу адјективне клаузе.

Најзад, следе примери у којима је и без икакве реконструкције присвојни детерминатор употребљен анафорички или егзофорички, али ипак следи рестриктивна адјективна клауза:

(9) Оппростите што морам ваш комплимент да разумем као укор, јер мало има *мојих земљака КОЈИ за пет година овако рђаво говоре као ја* (Л. Лазаревић, 120). А кад се пробуди, кир Аврам као у страху пева у постељи тропаре и кондаке *својим прецима, КОЈЕ је српска црква прогласила за свеце* (М. Павић, 32). У мени је и она црта патриотизма која ме учини нарочито радосним када сарађујем с *нашим уметницима, КОЈИ нимало не заостају за светском музичком елитом* (Блиц, 4302, 20). Као песник Рајић има своје место у историји српске уметничке поезије, као *један од њрвих писаца наших КОЈИ су писали стихове* (Ј. Скерлић, 46). Настаје, дакле, интересантно питање:

ко је *шај* **ог мојих предака** *КОЈИ* је сам своје презиме заборавио и под каквим је околностима он то могао учинити (Б. Нушић, 10).

Ексцерпирани примери из разнофункционалног корпуса савременог српског језика показују да након антецедента чији је синтагматски контекст присвојна заменица, адјективне клаузе могу бити и рестриктивне. То значи да адјективне клаузе садрже критеријум за одабир подскупа референата у антецеденту, тј. учествују у одређивању именичког појма у антецеденту иако је присутан присвојни детерминатор. Без обзира на то колико је супстантив у антецеденту одређен, та одређеност није потпуна јер супстантивом се и даље упућује на скуп референата и неопходна је и рестрикција адјективном клаузом (први и други пример у групи (9)). Трећи пример је двосмислен: ако дискурсни контекст садржи синтагму (*наше уметнике* са којима се сарађивало) као одређену, онда је адјективна клауза нерестриктивна. Међутим, могуће је и рестриктивно читање и то су ситуације када се од свих наших уметника упућује на оне који не заостају за светском музичком елитом. У четвртој примеру именица у антецеденту је квантитативно одређена, али критеријум по којем је квантификација извршена садржај је адјективне клаузе. Коначно, интерогативност у петом примеру је чинилац који захтева адјективну клаузу као обавезну, тј. рестриктивну. Такође, катафоричко упућивање антецедената у овим исказима (4 и 5) обезбеђују показни и неодређени детерминатори.

Међутим, другачија је ситуација у примерима (10):

(10) Није могла да се макне, јер је *шај његов подсмех*, *СА КОЈИМ* *јој се приближавао*, сву збуни (Б. Станковић, 140). Младићи с којима смо говорили јуче доводе ми *једнога свој друга* *КОЈИ* *би да ступи као бој* (Р. Петровић, 18). *Мој један друг*, *КОЈИ* је такође написао свега две песме у животу, много је боље прошао (Б. Нушић, 105).

Адјективне клаузе и у примерима (10) јесу нерестриктивне. Пратићемо шта се дешава кад из примера анулирамо показни детерминатор који анафорички упућује:

[← Није могла да се макне, јер је *његов подсмех*, *СА КОЈИМ* *јој се приближавао*, сву збуни.]

[← Није могла да се макне, јер је *његов подсмех* *СА КОЈИМ* *јој се приближавао*, сву збуни.]

На овај начин реконструисани пример постаје двосмислен, тј. присвојни детерминатор може анафоричким упућивањем одређивати референт именичког појма као јединствени, уникални и онда имамо нерестриктивну адјективну клаузу. Но, ако се именички појам у антецеденту односи на скуп референата, без обзира на анафоричко упућивање присвојног детерминатора, говоримо о рестриктивној адјективној клаузи.

ЗАКЉУЧАК

Када су у питању *присвојни* детерминатори, у великом броју случајева постоји повезаност између присутности присвојног детерминатора у антецеденту и нерестриктивности адјективне клаузе. Утврдили смо да овај детерминатор најчешће анафорички упућује (и то интрафрастички и чешће трансфрастички). На тај начин утиче на нерестриктивност адјективне клаузе. Међутим, не увек јер у случајевима уникатности именичког појма у антецеденту адјективна клауза је нерестриктивна и без присвојног детерминатора у антецеденту. Анализа показује да су веома учестали примери у којима посесивна семантика детерминатора није довољна у одређивању референта именичког појма, те је неопходна додатна детерминација или квалификација у оквиру антецедента да би адјективна клауза била нерестриктивна. У супротном, садржај адјективне клаузе одређује референт именичког појма у антецеденту и тада говоримо о рестриктивној адјективној клаузи, али не и о катафоричком упућивању ових детерминатора.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1956/1998: Александар Белић, *О језичкој природи и језичком развоју*, књ. I, Београд: Нолит.
- Витезић 1973: Mladen Vitezić, Relative clauses in English and Croatian, u: *YSECP, Reports* 8, ur. Rudolf Filipović, Zagreb, 165–224.
- Грицкат 1975: Ирена Грицкат, *Сјудије из историје српскохрватског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Дмитриев 1961–1962: Петр Андреевич Дмитриев, Значения определительных придаточных с относительным местоимением *који*, *Јужно-словенски филолоџ XXV*, Београд, 355–364.

- Жуљевић 1992: Snježana Žuljević, *Relativne rečenice u njemačkom i srpsko-hrvatskom jeziku*, Doktorska disertacija, Sarajevo: Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Катичић 1986/1991: Radoslav Katičić, *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika, Nacrt za gramatiku*, Zagreb: Školska knjiga.
- Клајн 1985: Иван Клајн, *О функцији и њприроди заменица*, Београд: Институт за српскохрватски језик САНУ.
- Ковачевић 1988: Милош Ковачевић, О сложеној реченици с узрочном релативном клаузом, *Јужнославенски филолоџ XLIV*, Београд, 45–57.
- Ковачевић 2007: Милош Ковачевић, *Србистичке њеме*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- Кордић 1995: Snježana Kordić, *Relativna rečenica*, Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva 25, Zagreb: Matica hrvatska.
- Кордић 1996: Snježana Kordić, Zamjenice u izgradnji kohezije teksta, *Radovi zavoda za slavensku filologiju*, Zagreb, 55–100.
- Кузман-Милер 1994: Barbara Kuzmann-Müller, *Grammatikhandbuch des Kroatischen und Serbischen*, Frankfurt am Main.
- Кристал 1987: Дејвид Кристал, *Кембричка енциклопедџија језика*, Београд: Нолит.
- Кристал 1988: Devid Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Београд: Zavod za izdavanje udžbenika NR Srbije.
- Михаиловић 1973: Љиљана Михаиловић, Релативне клаузе и њихова улога у остваривању хипотаксичких односа у реченици, *Зборник Филозофској факултетеја у Нишу 1*, 159–176.
- Мразовић–Букадиновић 1990: Pavica Mrazović, Zora Vukadinović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za stranc*, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Novi Sad: Dobra vest.
- Пипер 2001: Предраг Пипер, *Језик и њпросџор*, Библиотека XX век, Београд.
- Пипер и др. 2005: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременоја срџској језика: њпросџа реченица*, у редакцији Милке Ивић, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска.
- Прањковић 1986: Ivo Pranjković, *Koji i što*, *Jezik* 34/1, Zagreb, 10–17.
- Радић 2009: Јованка Радић, Заменички систем и заменица себе, се, у: *Срџски језик, књижевносџи, умейносџи, Књ. 1, Срџски језик у њџџириби*, ред. Милош Ковачевић, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу, 213–226.

- Радовић-Тешић 1978: Милица Радовић-Тешић, Функција и значење присвојне заменице *мој*, *Наш језик* XXIII/3–4, Београд, 104–113.
- Русимовић 2014: Тања Русимовић, *Релативне реченице са форицим суйсјаниивним анијецедениом у савременом српском језику*, Докторска дисертација (необјављена), Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу.
- Савић 1993: Svenka Savić, *Diskurs analiza*, Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Станојевић 2010: Веран Станојевић, О неким аспектима референцијалности у француском и у српском језику, у: *Интердисциплинарности и јединство савремене науке*, књ. 4, том 1, ред. Милош Ковачевић, Пале: Универзитет у Источном Сарајеву, 123–135.
- Станојчић–Поповић 2004: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Грамаџика српскога језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Симић–Јовановић 2009: Радоје Симић, Јелена Јовановић, О дискурсу, *Узданица* VI/2, Јагодина, 7–21.
- Симић–Јовановић 2002: Радоје Симић, Јелена Јовановић, *Српска синџакса, I–II*, Београд, Никшић: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Јасен.
- Стевановић ²1974/1991: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (Грамаџички сисџеми и књижевнојезичка норма)*, Књ. 2. *Синџакса*, Београд: Научна књига.
- Фекете 1963–1973: Егон Fekete, *Oblik, značenje i upotreba određenog i neodređenog pridevskog vida u srpskohrvatskom jeziku, prvi deo, Јужнословенски филолој XXVIII/1–2*, Београд, 1969, 321–386; *drugi deo, Јужнословенски филолој XXIX/3–4*, Београд, 1973, 339–523.
- Халидеј–Хасан 1976: M. A. K. Halliday, R. Hasan, *Cohesion in English*, London.

ИЗВОРИ

- И. Андрић: Ivo Andrić, *На Дрини ћуџрија*, *Sabrana djela*, књ. 1, Zagreb: Mladost, 1963.
- М. Павић: Милорад Павић, *Хазарски речник*, Београд: Просвета, 1984.
- Б. Станковић: Борисав Станковић, *Нечисџа крв*, www.ask.rs.
- М. Црњански: Милош Црњански, *Сеобе*, www.ask.rs.
- Р. Петровић: Растко Петровић, *Африка*, www.ask.rs.
- Б. Нушић: Бранислав Нушић, *Ауџобиоџрафија*, www.ask.rs.
- Д. Ћосић: Добрица Ћосић, *Корени*, www.ask.rs.
- Л. Лазаревић: Лаза Лазаревић, *Приџоветџке*, www.ask.rs.

J. Скерлић: Јован Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, -
www.ask.rs.

J. Цвијић: Јован Цвијић, *Психичке особине Јужних Словена*, www.ask.rs.

Блиц: *Блиц*, дневне новине, Београд.

НИН: *НИН*, недељне новине, Београд.

Tanja Z. Rusimović

THE DEICTICS OF POSSESSIVE PRONOUNS IN THE ANTECEDENT OF AN ADJECTIVE RELATIVE CLAUSE

Summary

This research is aimed at analysing the extent to which possessive pronouns in the antecedent influence the determination of an adjective clause as non-restrictive. As will be illustrated, when a possessive pronoun has an anaphoric reference, it may frequently affect the non-restrictive character of the adjective clause. However, in cases when the head noun in the antecedent is unique, the adjective clause is non-restrictive even without the possessive in the antecedent. In addition, the analysis will show a rather frequent occurrence of examples where the possessive meaning of the determiner is insufficient to establish the referent of the head noun. Additional determination or qualification in the antecedent is necessary to yield a non-restrictive adjective clause; otherwise, the content of the adjective clause determines the referent of the head noun in the antecedent whereby the product is a restrictive adjective clause, but without cataphoric reference to the possessive pronoun.

Keywords: possessive adjectives, anaphora, cataphora, restrictive, non-restrictive, adjective relative clause.